

Bəxtiyar Vahabzadə - 100

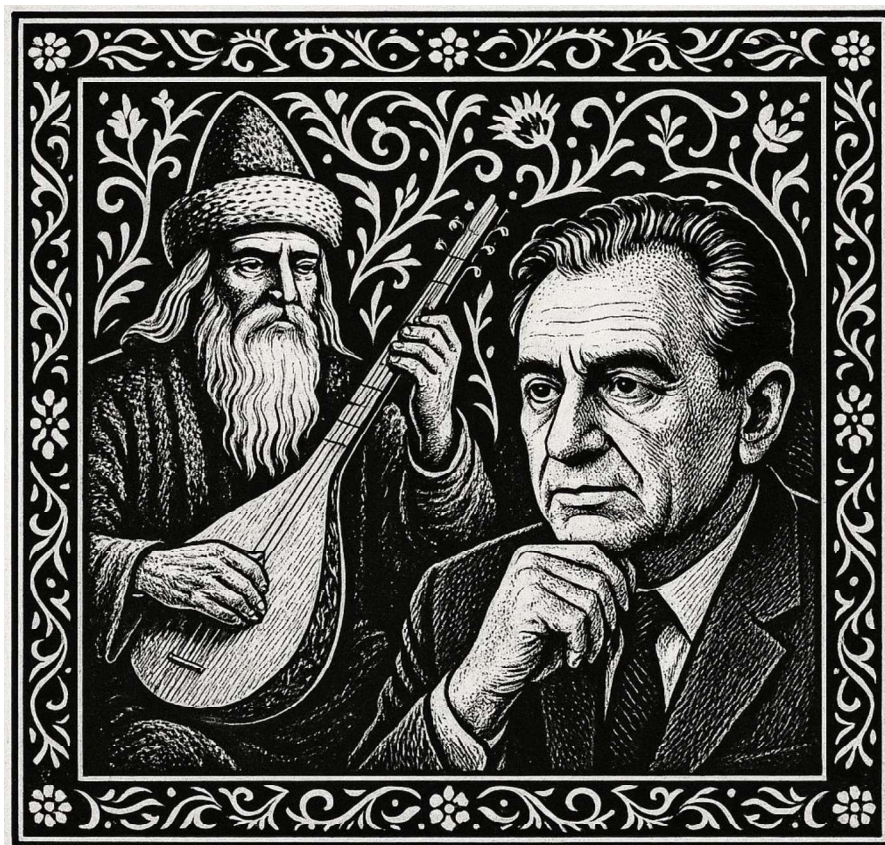
Ramazan QAFARLI

Filologiya elmləri doktoru, professor

AMEA Folklor İnstitutu

E-mail: ramazanqafar@gmail.com

https://doi.org/10.59849/2309-7949.2025.2.48

**MİFDƏN MƏTNƏ: BƏXTİYAR VAHABZADƏ POEZİYASINDA
FOLKLORUN SEMİOTİK VƏ SİNERGETİK TRANSFORMASIYASI**

Açar sözlər: Bəxtiyar Vahabzadə, folklor, mifologiya, semiotika, sinergetika, arxetip, post-modern poetika, mədəni yaddaş, məna sistemi, poetik enerji

SUMMARY

**FROM MYTH TO TEXT: THE SEMIOTIC AND SYNERGETIC
TRANSFORMATION OF FOLKLORE IN THE POETRY OF BAKHTIYAR VAHABZADE**

This paper explores the semantic, structural, and philosophical transformation of folklore in the poetic universe of Bəxtiyar Vahabzadə through the lenses of modern theoretical paradigms — semiotics, synergetics, structural semantics, psychoanalysis, mythopoetics, and postmodern poetics. The study argues that Vahabzadə does not treat folklore merely as a repository of national memory, but as a **self-organizing semiotic energy system** within culture. The epic traditions of *Dədə Qorqud* and *Koroğlu*, bayatis, proverbs, fairy tales, and mythological archetypes acquire renewed meanings, merging ancestral codes with contemporary poetic consciousness. From a synergetic perspective, folk-

lore in Vahabzade's poetics functions as a system that generates harmony from chaos, establishing a dynamic balance between time and meaning. Ultimately, Vahabzade's poetry transforms folklore from an aesthetic echo of the past into a **space of continuous meaning-making** — where myth lives through text, and time attains inner harmony through poetic creation.

Keywords: Bəxtiyar Vahabzade, folklore, mythology, semiotics, synergetics, archetype, postmodern poetics, cultural memory, meaning system, poetic energy

РЕЗЮМЕ

ОТ МИФА К ТЕКСТУ: СЕМИОТИКО-СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ФОЛЬКЛОР В ПОЭЗИИ БАХТИЯРА ВАГАБЗАДЕ

В статье исследуется семантическая, структурная и философская трансформация фольклора в поэтической системе Бахтияра Вагабзаде с использованием современных научных подходов — семиотики, синергетики, структурно-семантического анализа, психоанализа, мифопоэтики и постмодернистской поэтики. Показано, что Вагабзаде рассматривает фольклор не как простой носитель национальной памяти, а как **самоорганизующуюся семиотическую энергетическую систему** культуры. Эпические традиции «Деде Горгуд» и «Короглу», баяты, пословицы, сказки и мифологические архетипы обретают новые философские и символические значения, соединяя коллективное бессознательное с современным поэтическим мышлением. Синергетический подход позволяет рассматривать фольклор как структуру, порождающую гармонию из хаоса, устанавливающую динамическое равновесие между временем и смыслом. Таким образом, поэзия Вагабзаде превращает фольклор из эстетического следа прошлого в **пространство непрерывного порождения смыслов**, где миф живёт в тексте, а время находит внутреннюю гармонию через творчество.

Ключевые слова: Бахтияр Вагабзаде, фольклор, мифология, семиотика, синергетика, архетип, постмодернистская поэтика, культурная память, система смыслов, поэтическая энергия

GİRİŞ. Azərbaycan poeziyasının inkişafında folklorun rolu bənzərsiz və çoxqatlıdır. Xalq yaradıcılığı əsrlər boyunca milli ədəbi düşüncənin strukturunda həm mənbə, həm də məna daşıyıcısı kimi fəaliyyət göstərmişdir. Bu kontekstdə Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığı folklor yaddaşının müasir poetik sistemdə yeni mərhələdə reallaşmasının parlaq nümunəsidir. Onun poeziyası folklorun yalnız məzmun və obraz səviyyəsində deyil, həm də arxetipik, semiotik və fəlsəfi qatlarında təzahür edən təcrübəsidir.

XX əsr Azərbaycan poeziyasında milli kimlik problemi, yaddaş fenomeni və mədəni arxetiplərin yenidən interpretasiyası məsələləri xüsusilə önə çıxmışdır. Bəxtiyar Vahabzadə bu baxımdan klassik folklor obrazlarını müasir insanın mənəvi dilemması ilə sintez etmiş, xalq yaddaşını postmodern dövrün poetik diskursuna çevirmişdir.

Mövzunun aktuallığı həm də ondan ibarətdir ki, postmodern ədəbiyyat mühitində folklor artıq keçmişin arxaik yaddaşı deyil, məndaxili oyun, kod və məna çoxluğu yaradan dinamik struktura çevrilir. Vahabzadənin poeziyasında folklor elementləri milli düşüncənin sinergetik sistemində özünü təşkil edən mənalar toplusudur.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Bu tədqiqatın məqsədi — Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında folklor qaynaqlarının poetik, fəlsəfi və semiotik təzahürlərini müasir elmi-nəzəri sistemlər kontekstində analiz etməkdir.

Tədqiqatın əsas vəzifələri: Folklorun poeziyada transformasiya mexanizmini müəyyənləşdirmək; epos (xüsusən “Dədə Qorqud” və “Koroğlu”) motivlərinin şairin poetik sistemində yenidən mənalandırılmasını izləmək; bayatı, atalar sözü, nağıl

və məsəllərin Vahabzadə şeirində funksional və estetik rolunu araşdırmaq; folklorizm və mifologizmin poetik struktura təsirini təhlil etmək; mifoloji və arxetipik simvolların psixanalitik və antropoloji yozumunu təqdim etmək; postmodern metodologiya prizmasında folklor kodlarının dekonstruksiyasını göstərmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Folklor elementlərinin Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında yalnız bədii bəzək yox, mədəni semiosferin struktur elementi kimi araşdırılması; arxetip və simvolların semiotik və psixanalitik sistemlərdə izahı; postmodern nəzəriyyələrin (Derrida, Lotman, Baxtin, Barthes) milli poetik kontekstə tətbiqi; folklorun sinergetik və struktur-semantik modelinin işlənməsi.

4. Tədqiqatın nəzəri və metodoloji bazası

Tədqiqatın nəzəri dayaqlarını aşağıdakı alimlərin konseptləri təşkil edir:

- **M.M. Baxtin** – mətdaxili dialoq və çoxsəslilik;
- **Yuri Lotman** – mədəniyyətin semiosfer kimi başa düşülməsi;
- **Roland Barthes** – mətnin çoxmənəlilik və “oxucunun azadlığı” anlayışı;
- **Jacques Derrida** – dekonstruksiya və mənanın qeyri-sabitliyi;
- **Carl Gustav Jung** – arxetip və kollektiv şüuraltı nəzəriyyəsi;
- **Mircea Eliade** – mifin sakral semantikasi;
- Azərbaycan folklorşünaslığında mifoloji və poetik yanaşmalar.

Metodoloji baxımdan tədqiqat **struktur-semantik, semiotik, psixanalitik, antropoloji və sinergetik** prinsiplərin sintezində qurulacaq.

II. NƏZƏRİ BAZA VƏ METODOLOGİYA

1. Folklorun poetik sistemdə funksional modeli. Folklorun poeziyada iştirakı iki əsas mərhələdə baş verir: **mənbə** kimi və **struktur** kimi. Mənbə kimi folklor şairə ilham, arxetip və obraz verir; struktur kimi isə poeziyanın semantik skeletini formalaşdırır. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında bu iki qat bir-birinə qarışaraq, milli yaddaşın bədii modelini yaradır. Məsələn, “Dədə Qorqud”dakı qəhrəmanlıq və mənəvi müdriklik ideyası Vahabzadə poeziyasında müasir dövrün sosial-mənəvi mübarizəsinin simvoluna çevrilir. Bu, folklorun “yenidən semantizasiyası” prosesidir – qədim motiv yeni məna müstəvisində doğulur.

2. Folklorizm və mifologizm anlayışlarının qarşılıqlı münasibəti. **Folklorizm** – poeziyada xalq yaradıcılığı elementlərinin mətnə daxil edilməsi, mədəni kod kimi istifadəsi prosesidir. Bu, həm estetik, həm də ideoloji funksiya daşıyır. **Mifologizm** isə folklorizmin dərin struktur formasıdır – yəni arxetiplərin, simvolların, mifik düşüncənin poetik şüurda təzahürü. B.Vahabzadənin “Ana”, “Millət”, “Torpaq”, “Ocaq” kimi obrazları həm folklorun, həm də mifin daşıyıcılarıdır. Onlar mətnin semantik oxunuşunu həm milli, həm də ümumbəşəri səviyyəyə qaldırır.

3. Postmodern nəzəri yanaşmaların tətbiqi

Postmodernizm folkloru “müqəddəs keçmiş” deyil, “oyun obyektini” kimi qəbul edir. Bu yanaşmada folklor kodları dekonstruksiya olunur, yəni yenidən qurulur, ironik və çoxqatlı məna qazanır. B.Vahabzadə şeirində bu, iki formada təzahür edir:

İntertekstuallıq: Folklor mətnlərinə istinad və dialoq.

Dekonstruksiya: Qəhrəmanlıq miflərinin fərdi mənəvi təcrübə kimi yenidən qurulması.

Beləliklə, Vahabzadə postmodern poetikanın vasitəsilə milli yaddaşı müasir bəşəri dəyərlərlə uzlaşdırır.

4. Tədqiqat metodları. Bu məqalədə istifadə ediləcək əsas metodlar:

- **Struktur-semantik analiz** – folklor motivlərinin poetik strukturda semantik funksiyalarını müəyyənləşdirir;

- **Semiotik yanaşma** – simvol və işarələrin mənə sistemindəki yerini təhlil edir;

- **Psixanalitik yanaşma** – Yunqun arxetip nəzəriyyəsi əsasında mifik obrazların şüuraltı mənalarını açır;

- **Antropoloji metod** – folklorun sosial-ruhi mənşəyini və insan təbiəti ilə əlaqəsini göstərir;

- **Sinergetik yanaşma** – folklorun poeziyada özünü təşkil edən (self-organizing) sistem kimi fəaliyyətini araşdırır.

III. BƏXTİYAR VAHABZADƏ POEZİYASININ FOLKLOR QAYNAQLARI

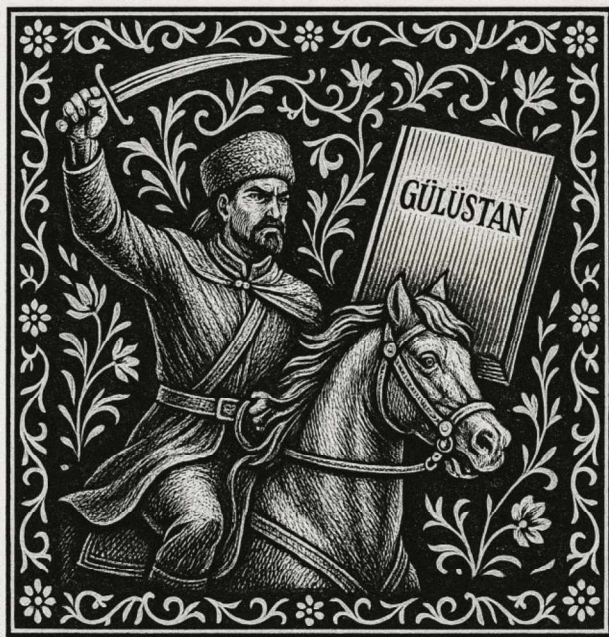
Epos və dastan qatları: “Dədə Qorqud” və “Koroğlu” ruhu. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında **epos** yalnız tarixi yaddaşın izləri deyil, həm də müasir insanın mənəvi dirəniş modelidir. “Dədə Qorqud” kitabının qəhrəmanlıq, müdriklik və mənəvi bütövlük prinsipləri onun şeirlərində arxetipik simvol kimi yenidən doğulur.

“Dədə Qorqud” eposundakı **söz kultu** – yəni dilin müqəddəs gücünə inam – Vahabzadə poeziyasında milli ideya və mənəvi bütövlüyün əsas göstəricisinə çevrilir. O, “söz”ü sadəcə bədii vasitə kimi deyil, milli varlığın kodu kimi təqdim edir: “Söz var öldürər, söz var dirildər.” Bu baxımdan şairin poetik dünyasında Qorqud ata tipi həm **müdrilik arxetipi**, həm də **mədəni yaddaşın qoruyucusu** funksiyasını daşıyır.

“Koroğlu” eposu isə Vahabzadə lirikasında **mübarizə və ədalət** simvoludur. Qəhrəmanlıq yalnız fiziki cəsarət deyil, mənəvi möhkəmlilik və sosial məsuliyyət forması kimi təqdim olunur.

“Koroğlu”nun “zəifin yanında olmaq” missiyası şairin azadlıq və haqq ideyaları ilə birləşir. Bu kontekstdə Vahabzadənin poeziyası xalqın arxetipik qəhrəmanlıq kodunun müasir poetik semantikasını yaradır.

Məhəbbət dastanlarının lirizmdə poetik transformasiyası. Azərbaycan məhəbbət dastanları – “Əsli və Kərəm”, “Aşıq Qərib”, “Tahir və Zöhrə” Vahabzadə poeziyasında **ilahi eşq və mənəvi kamillik** konseptinə çevrilir. Şair üçün sevgi yalnız fərdi hiss deyil, insanın ilahi başlanğıcına qovuşmaq prosesidir.

Dastan qəhrəmanlarının eşqdə çəkdiyi izzət Vahabzadə poeziyasında **mənəvi qurbangah** funksiyası daşıyır. Bu, Freyd və Yunqun psixanalitik nəzəriyyələri kontekstində “sevgidə ölüm instinkti”nin (Thanatos) bədii ifadəsi kimi yozula bilər. Məhəbbət burada həm ruhun azadlığı, həm də mənəvi sınaqdır.

Bayatı və xalq şeiri ənənəsinin fəlsəfi qatları. Vahabzadə poeziyasında **bayatı** yalnız forma deyil, düşüncə modelidir. Bayatının dörd misrada ifadə olunan dərin fəlsəfəsi onun şeirlərində genişlənilir, lakin mahiyyətini itirmir.

Bayatı strukturunun **ritmik-sintaktik sıxlığı** və **metaforik dərinliyi** Vahabzadənin poetik dilində aforistik bir üslub formalaşdırır. Məsələn, “Ana dili”, “Azərbaycan”, “Millət” kimi şeirlərində xalq hikmətinin lakonik sintaksisi qorunur, lakin bu forma yeni fəlsəfi çalarlarla zənginləşir. “Sözümüz bayatdı, ruhumuz nağıl...” Bu misralarda şair folkloru həm dil, həm yaddaş, həm də milli mənlik simvolu kimi qavrayır.

Nağıl, atalar sözü və məsəllərin funksional transformasiyası. Vahabzadə poeziyasında **nağıl** elementləri reallıqla fantastikanın sintez nöqtəsindədir. O, nağılı “uşaq təxəyyülü” kimi deyil, “milli kollektiv şüur”un dərin qatının təzahürü kimi görür. Nağıl süjetləri çox vaxt simvolik məqsədlə istifadə olunur: “padşah” – hakimiyyətin obrazı, “qəhrəman” – xalqın təmsilçisi, “yol” – mənəvi sınaq və dəyişimin simvoludur.

Atalar sözləri və məsəllər isə Vahabzadə dilində müdrikliyin semiotik kodu kimi çıxış edir. O, bu ifadələri sitat kimi deyil, fəlsəfi ideyanın daşıyıcısı kimi transformasiya edir. Məsələn, “Əyri otur, düz danış” atalar sözü onun poeziyasında “sözün əxlaqi məsuliyyəti” anlayışına çevrilir.

IV. ARXETİPLƏR VƏ SEMİOTİK SİSTEM

1. Arxetipik strukturlar: mədəni yaddaşın kodu. Bəxtiyar Vahabzadənin poetik dünyasında arxetiplər **kollektiv milli şüurun** və **mədəni yaddaşın** əsas daşıyıcılarıdır. “Ana”, “Torpaq”, “Ocaq”, “Dağ”, “Su”, “Od” kimi obrazlar şairin poetik sistemində həm mifoloji, həm də fəlsəfi funksiyalar daşıyır.

- “**Ana**” – milli kimliyin, doğmalığın və mənəvi başlanğıcın arxetipidir.
- “**Torpaq**” – varlığın, yaddaşın və şəxsiyyətin ontoloji əsasını bildirir.
- “**Ocaq**” – ailə, yurd, davamlılıq simvoludur.
- “**Su**” və “**Od**” – həm təbiət, həm də ruhun təzələnmə metaforalarıdır.

Bu arxetiplər şairin poeziyasında yalnız təsviri element deyil, həm də mənəvi dərinliyi daşıyan **semiotik işarələr** kimi çıxış edir.

Semiotik və metaforik qat. Lotmanın “mədəniyyətin semiosferi” nəzəriyyəsinə əsasən, hər bir poetik mətn özünəməxsus işarə sistemidir. Vahabzadə poeziyasında bu sistem folklor kodları üzərində qurulmuşdur. Məsələn:

- “**Dağ**” – müqavimət və əxlaqi sabitlik simvolu;
- “**Külək**” – ruhun azadlığı və dəyişimin simvolu;
- “**Ocaq**” – mənəvi bütövlük və ailə dəyərləri;
- “**Söz**” – yaradıcı güc və milli yaddaşın kodu.

Bu simvollar şairin poetik sistemində bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir və ümumi **semiotik şəbəkə** yaradır.

Mifopoetik diskurs və mədəni yaddaş. Mifopoetik diskurs Vahabzadə poeziyasında **postmodern intertekstual sistem** kimi işləyir. Mif və folklor burada tar-

ixi mənəbə kimi deyil, **mənaların yenidən doğulduğu dinamik məkan** kimi fəaliyyət göstərir.

Mifin funksiyası şairdə sakral dəyərlərin bərpası deyil, onların **müasir şüurla dialoqdur**. Vahabzadə, bir növ, xalq yaddaşının “səs kasetini” çağdaş dövrün “poetik montajında” yenidən səsləndirir.

Beləliklə, onun poeziyasında folklor **mədəni yaddaşın dekonstruktiv rekonstruksiyasıdır** – həm keçmişə qayıdış, həm də gələcəyə yönəli poetik yenilənmə.

V. PSIXOANALİTİK VƏ ANTROPOLOJİ ASPEKTLƏR

Yunqun arxetip nəzəriyyəsi kontekstində Vahabzadə poeziyası. Karl Qustav Yunqun “kollektiv şüuraltı” və “arxetip” konsepsiyaları Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasının dərin qatlarını anlamaq üçün mühüm nəzəri açar verir. Yunqa görə, arxetiplər bəşər təcrübəsinin ilkin formaları, insan şüurunun genetik yaddaşında qorunan simvollarıdır. Vahabzadə poeziyasında bu arxetiplər milli şüurla qovuşaraq özünəməxsus bədii model yaradır. Məsələn:

- **“Ana” arxetipi** – həm bioloji başlanğıc, həm də “Vətən” və “dil” obrazlarının mənəvi mənəbidir;

- **“Qəhrəman” arxetipi** – “Koroğlu”, “Qorqud”, “Vətən oğlu” kimi obrazlarda təcəssüm edir;

- **“Səfər” arxetipi** – insanın mənəvi axtarış yolunu, kamillik və vəhdət ideyasını simvolizə edir.

Yunqun “kölgə” anlayışı Vahabzadə poeziyasında “vicdanla ziddiyyət yaşayan fərd” obrazında əks olunur. Şairin qəhrəmanları bəzən “öz içindəki kölgə” ilə dialoqa girir, bu da psixoloji baxımdan insanın daxili azadlığa çatma prosesidir.

Mifin psixanalitik funksiyası. Freyd və Yunqun təlimlərinə görə, mif insanın şüuraltı təcrübəsinin kollektiv ifadəsidir. Vahabzadə poeziyasında mifoloji strukturlar məhz bu funksiyaları daşıyır:

- Onlar emosional gərginliyi azaldır, psixoloji katarsis yaradır;

- Şüur və şüuraltı arasında körpü qurur;

- Fərdi ağrının kollektiv mənaya çevrilməsinə xidmət edir. Məsələn, şairin “Gülüstən”, “Ana dili”, “Millət” kimi şeirlərində fərdi duyğu (dil, vətən ağrısı, ayrılıq) kollektiv milli travmanın poetik simvoluna çevrilir. Bu, folklorun “şəfaverici” funksiyasıdır — yəni mədəni kollektivin emosional bərpası.

3. Antropoloji baxış: insan, mədəniyyət və təbiət triadası. Vahabzadə poeziyasında insan mədəniyyətin mərkəzində deyil, onunla harmonik münasibətdədir. Bu, folklorun arxaik dünya modelinə uyğundur: **insan–təbiət–ruh** arasında qarşılıqlı enerji axını vardır.

Antropoloji baxımdan, şairin dünyagörüşü “mədəni sintez” modelidir. Burada folklor təcrübəsi yalnız keçmişin yadigarı deyil, mədəni davranışın kodlaşdırılmış sistemidir. B. Vahabzadə poeziyasında “yol”, “odaq”, “su”, “külək” kimi simvollar həm fiziki, həm də antropoloji mənalar daşıyır. Onlar insanın **varlıqla dialoqunu** ifadə edir.

4. Ritual və davranış modeli kimi folklor. Şairin bir çox şeirlərində (“Ölüm və həyat”, “Əsrimizin nəğməsi”, “Mən kiməm?” və s.) ritual strukturun izləri görünür: təmizlənmə, qurbanvermə, yenidən doğulma motivləri. Bu, Mircea Eli-

adenin “sakral dövrlər və mifik zaman” konsepsiyası ilə səsləşir. Ritüel poetik struktura çevrilərək mətnin semantik enerjisini artırır. Şair üçün sözün özü “dua” və ya “mərasim” xarakteri daşıyır: hər misra sanki ruhun təzələnmə aktıdır.

VI. FOLKLORUN SİNERGETİK VƏ STRUKTUR-SEMANTİK FUNKSİYASI

Sinergetik model: xaosdan harmoniya doğulur. Sinergetika nəzəriyyəsinə görə, hər bir mədəni və poetik sistem **xaosdan harmoniya doğuran özünü təşkil edən sistemdir**. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında folklor məhz bu funksiyanı yerinə yetirir — yəni mənalar xaotik görünür, amma dərinlikdə harmonik sistem yaradır.

Folklor motivləri şairin poetik sistemində **öz-özünü yeniləyən enerji mənbəyidir**. Onlar mətdə təkrarlanmaqla sabitlik yaradır, eyni zamanda hər dəfə yeni semantik təbəqə ilə zənginləşir.

Məsələn, “od”, “söz”, “torpaq” simvolları müxtəlif şeirlərdə fərqli mənə qazanır, lakin eyni mədəni kodun daşıyıcısı olaraq sistemin bütövlüyünü qoruyur.

Struktur-semantik sistem: folklor kodlarının dinamikası. Struktur-semantik analiz folklor elementlərinin poetik sistemdə **funksional iyerarxiyasını** üzə çıxarır. Bu baxımdan Vahabzadə poeziyası çoxmərtəbəli semantik model yaradır:

SƏVİYYƏ	FUNKSİYA	MƏSƏLƏLƏR
Mətn səviyyəsi	Formalaşdırıcı	Bayatı, məsəllər, atalar sözü ritmik quruluş yaradır
Mənəvi səviyyə	Fəlsəfi	Dədə Qorqud, Koroğlu kimi arxetiplər mənəvi kod funksiyası daşıyır
Simvolik səviyyə	Semioloji	Ocaq, torpaq, od, su kimi elementlər dərin mənalar doğurur
Mədəni (kulturoloji) səviyyə	Yaddaş	Folklor milli-mədəni sistemin sabitliyini təmin edir

Bu strukturda folklor həm **sabitlik yaradan**, həm də **mənəni yeniləyən** mexanizm kimi çıxış edir.

Folklorun özünü təşkil edən (autopoetik) təbiəti. B.Vahabzadə poeziyasında folklor elementləri bir-birini tamamlayan “canlı orqanizm” kimidir. Mətdə hər bir simvol digərinə təsir göstərir, nəticədə **öz-özünü təşkil edən poetik sistem** formalaşır. Bu baxımdan folklor yalnız keçmişin xatirəsi deyil, **mədəni enerjinin dövrən sistemi** kimi başa düşülməlidir. Sözün, mifin, arxetipin hər biri “mənalardan özünü çoxaldan generator” funksiyasını yerinə yetirir.

Enerji və informasiya mübadiləsi kimi folklor. Sinergetik baxımdan, hər bir mədəni sistem enerji və informasiya axınları arasında tarazlıq axtarır. Folklor elementləri də poeziyada bu mübadiləni təmin edir. Məsələn, “xalq yaddaşı” informasiya daşıyıcısıdır, “şairin şüuru” isə onun enerji transformatorudur. B.Vahabzadə bu iki axını birləşdirərək, milli ruhun **estetik enerjisini** yenidən dövrüyyəyə buraxır. Bu proses poetik yaradıcılığı həm fərdi, həm də kollektiv fenomenə çevirir.

VII. FOLKLORUN FƏLSƏFİ VƏ POSTMODERN PRİZMASINDAN TƏHLİLİ

Folklorun fəlsəfi poetikası. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında folklor sadəcə bədii ilham mənbəyi deyil, **varlığın fəlsəfi konsepsiyasıdır**. Şair folkloru tarixi yaddaş kimi deyil, **ontoloji kod** kimi qavrayır: yəni insanın kimliyini, mənəvi və mədəni varlığını izah edən struktur. Onun poetikasında folklor elementləri **dil, mənə, varlıq, müdriklik** triadası içində fəaliyyət göstərir. “Söz” burada yaradıcı güc kimi çıxış edir — kainatın ilkin başlanğıcı, mənəvi nizamın simvoludur. Bu, həm sufizmdəki “kün” (“ol”) arxetipinə, həm də Eliadenin “sakral başlanğıc” nəzəriyyəsinə uyğundur.

B.Vahabzadə üçün folklorun fəlsəfi mənası həm **milli özünüdərk**, həm də **bəşəri harmoniya** anlayışına söykənir. Onun poeziyasında xalq yaradıcılığı “hikmətin poeziyaya çevrildiyi məqam”dır.

“Hər bir xalq öz sözündə yaşayır.”

Bu misra şairin fəlsəfi poetikasını ümumiləşdirir: söz xalqın ruhudur, folklor isə həmin ruhun kollektiv yaddaş forması.

Folklorun varlıq və zaman anlayışına təsiri. B.Vahabzadə poeziyasında folklor **zamanın xətti axarını pozur**. Mifik zamanla real zaman bir nöqtədə qovuşur – bu, Eliadenin “mifik dövrlər” konsepsiyası ilə səsleşir. Şairin “keçmiş – indi – gələcək” münasibəti sinxron xatırlama sisteminə çevrilir: xalq yaddaşı indi və burada yaşayır. Bu, həm də **postmodern zaman konsepsiyası** ilə paralellik yaradır: zaman artıq sabit xətt deyil, çoxmərtəbəli mənə məkanıdır. Beləcə, folklorun poetik funksiyası təkcə bədii xatırlatma deyil, həm də **zamanı estetik şəkildə yenidən qurmaqdır**.

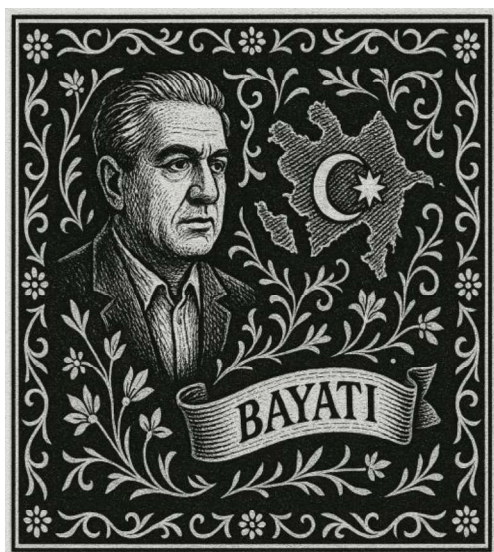
Postmodern poetika və folklorun dekonstruksiyası. Postmodernizm ənənəvi mədəni formaları – o cümlədən folkloru – **oyun, sitat, intertekst və parodiya** vasitəsilə yenidən qurur. Vahabzadə poeziyası bu prosesin Azərbaycan ədəbiyyatındakı təbii variantıdır. O, folkloru parodiya və ironiyaya çevirmədən, **mənaların dekonstruksiyası və rekonstruksiyası** yolu ilə yeniləyir. Məsələn, qəhrəmanlıq arxetipi (“Koroğlu”, “Qorqud”) sadəcə tarixi ideal deyil, müasir insanın daxili mübarizəsinin metaforası kimi təqdim olunur. Burada **Derridanın** “mənənin qeyri-sabitliyi” prinsipi özünü göstərir: eyni simvol hər dəfə yeni kontekstdə fərqli mənə qazanır. B.Vahabzadə “folklor kodunu” parçalayaraq onu yeni mənə sisteminə – postmodern diskursa daxil edir.

Folklor və intertekstual sistem. Postmodern mətnlərin əsas prinsiplərindən biri **intertekstuallıqdır**. Vahabzadə poeziyasında xalq ədəbiyyatına istinadlar yalnız epiloq və alluziya kimi deyil, **mənaların dialoqu** kimi çıxış edir.

“Dədə Qorqud”dakı “soylama” ilə şairin monoloqları, “Koroğlu”nun çağırışları ilə müasir vətəndaşın fəryadı arasında **mədəni rezonans** yaranır. Bu baxımdan, B.Vahabzadə poeziyası *“folklor – müasirlik” qarşıdurması deyil, əksinə, folklorun postmodern müstəvidə yenidən doğuluşudur*.

Dekonstruktiv humanizm. Vahabzadənin postmodern dünyagörüşündə folklorun dekonstruksiyası **mənəvi humanizmin bərpası** ilə tamamlanır. O, ironiya və oyun estetikasından uzaq olaraq, folkloru mənəvi əxlaqın, vicdanın, ədalətin estetik forması kimi təqdim edir.

Beləcə, postmodern metodologiya Vahabzadə üçün **texniki forma** deyil, **fəlsəfi vasitədir** – milli yaddaşı müasir insan şüurunun bədii koduna çevirmək üsulu.

VIII. NƏTİCƏ. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyası Azərbaycan ədəbi düşüncəsində **folklorun yeni semantik mərhələsini** yaradır. O, folkloru tarixi və estetik ənənə kimi deyil, **mədəni enerjinin daimi dövrünü** kimi dərk edir.

Folklorun funksiyası onun poeziyasında çoxqatlıdır:

- **Epik qat** – milli qəhrəmanlıq və kimlik arxetiplərinin bərpası;
- **Lirik qat** – bayatı və dastan motivlərinin fərdi hisslərlə sintezi;
- **Semiotik qat** – simvolların və işarələrin məna şəbəkəsi;
- **Fəlsəfi qat** – varlıq, yaddaş və mənlilik probleminin poetik ifadəsi;

• **Postmodern qat** – folklorun dekonstruksiya yolu ilə yenidən doğulması.

B.Vahabzadə poeziyasında **folklor – mədəni yaddaşın sinergetik sistemidir**: keçmişlə gələcəyi birləşdirən, xaosu harmoniya edən, mifik təcrübəni müasir bədii dillə ifadə edən sistem.

Bu poeziyada **söz** sadəcə ifadə vasitəsi deyil, **yaradıcı başlanğıc, varlıq enerjisi** və **mənəvi kod** funksiyasını daşıyır. Şair folklorun ruhunu postmodern təfəkkürlə sintez edərək, milli mədəniyyətin həm arxetipik, həm də müasir semantik modelini yaradır.

Nəticə etibarilə, **Bəxtiyar Vahabzadə poeziyası** – folklorun fəlsəfi, psixanalitik və sinergetik sistemdə özünü yenidən təşkil etdiyi **poetik laboratoriyadır**. O, milli kimliyi mifdən, sözün enerjisindən və mədəni yaddaşın sonsuz çevrəsindən bərpə edir.

“Şairin **“ZAMAN MƏNİM İÇİMDƏDİR”** misrasının semiotik-sinergetik modeli” ifadəsi həm semiotik (işarə və məna sistemləri), həm də sinergetik (özünü təşkil edən, xaosdan harmoniya doğuran sistemlər) nəzəriyyələri baxımından çox məhsuldar interpretasiya imkanları açır. Aşağıda bu misranın tam elmi-nəzəri analizi verilir.

I. “Zaman mənim içimdədir” misrasının semiotik-sinergetik modeli

Poetikanın konseptual mahiyyəti. Bəxtiyar Vahabzadənin bu misrası onun poetikasının fəlsəfi-ontoloji nüvəsini açır. Burada “zaman” anlayışı yalnız xronoloji ölçü deyil, **varlığın dinamik enerjisi**, “iç” isə **yaradıcılığın semiotik prosesi** kimi təzahür edir. Beləliklə, “Zaman mənim içimdədir” misrası, əslində, “Mən yaradıram, deməli, zaman məndə cərəyan edir” anlamını daşıyır. Bu baxımdan misra həm **Yuri Lotmanın semiosfer nəzəriyyəsi**, həm də **Hakenin və Prigojinin sinergetika modeli** əsasında şərh oluna bilər.

II. Semiotik model: məna, işarə və mədəni məkan

1. Zamanın poetik semiotikası. Semiotika baxımından, “zaman” burada **işarə** deyil, **metaişarə** funksiyasını daşıyır — yəni o, həm obyektiv hadisəni, həm də mənanın doğulma məkanını bildirir.

- **“Zaman”** – dəyişmənin, çevrilmənin, məna axınının simvolu;
- **“İçim”** – insanın yaradıcılıq fəaliyyəti, mədəni kodun yenidən qurulması;

• “Mənim içimdədir” – yaradıcılıq aktı zamanı zamanın mənalandırılması, yəni şairin özünü “mədəniyyətin istehsalçısı” kimi dərk etməsi. Burada **mənsubiyyət əvəzliyi “mənim”** xüsusi əhəmiyyət daşıyır — o, subyektin zamana hökmranlığını deyil, **onunla birləşməsini**, zamanın içində öz mənasının yaranmasını göstərir. Beləcə, semiotik baxımdan misra belə oxunur:

“Zaman” = **mənanın daşıyıcısı**, “iç” = **məna yaratma aktı**, “mənim” = **subyektin mədəni iştirak kodu**.

2. Lotman kontekstində “semiosferdə zaman”. Lotmana görə, hər bir mədəniyyət öz “semiosferi”ni — yəni mənalardan dövrən etdiyi məkanını yaradır. B.Vahabzadənin bu misrasında **şairin içi (daxili aləmi, yaradıcılığı)** həmin semiosferin mərkəzidir. Zaman artıq onu idarə edən deyil, onun içində fəaliyyət göstərən sistemdir. “Zaman mənim içimdədir” – bu, şairin semiosferdə **“mənanın istehsalçısı, yaradıcısı”** kimi çıxış etdiyini göstərir. O, mədəni yaddaşın passiv daşıyıcısı deyil, onun generatorudur.

III. Sinergetik model: özünü təşkil edən mənalər

1. Zamanın sinergetik funksiyası. Sinergetika (I.Priqojin, H.Haken) sistemlərin xaosdan harmoniya doğurma mexanizmini öyrənir. Bu baxımdan “zaman” burada **dinamik enerjidir**, “iç” isə həmin enerjinin özünü təşkil etmə prosesidir. B.Vahabzadə demək istəyir ki, **şairin yaradıcılığı zamanın öz-özünü yeniləməsinin formasıdır**. Yəni:

- Zaman → xaos potensialı (enerji, hərəkət)
- İç (daxili aləm) → strukturlaşdırma, formalaşdırma
- Şairin özü → sistemin “özünü təşkil edən mərkəzi” (autopoetik prinsip)

Bu modeldə **zaman şairin içində öz nizamını tapır**, xaos harmoniya doğurur.

2. Özünü təşkil edən poetik sistem kimi şairin özü. Sinergetik yanaşma baxımından “mənim içim” ifadəsi **autopoetik sistemin** göstəricisidir: şair yaradıcılıq zamanı öz varlığını yenidən təşkil edir. Burada şair “zamanın axarında” deyil, əksinə, **zaman onun işinin axarında** hərəkət edir. Bu, insanın mədəni enerjini idarə etməsi, “öz daxili kosmosunu” qurmasıdır.

Beləcə, “Zaman mənim içimdədir” demək — **yaradıcı şüurun entropiyadan nizam doğurmasıdır**. Bu, həm də sinergetikanın əsas ideyasıdır: *nizam xaosun içindən yaranır*.

IV. Semiotik-sinergetik sintez: məna enerjisi və mədəni sistem:

KOMPONENT	SEMİOTİK FUNKSİYASI	SİNİERGETİK FUNKSİYASI
Zaman	Mənanın axarı, simvolik göstərici	Dinamik enerji, dəyişmə mənbəyi
İç (daxili aləm)	Məna istehsalı, işarə yaradıcılığı	Sistem təşkilatçısı, strukturlaşdırıcı akt
Mənim	Subyektiv iştirak, identifikasiya	Autopoetik mərkəz, sistemin sabitləşdirici faktoru

Bu üç komponent birlikdə **mədəni özünü təşkil edən semiosfer** yaradır. Burada zaman artıq “axan nəsnə” deyil, **məna doğuran prosesdir**.

V. Fəlsəfi nəticə: Varlıq, zaman və yaradıcı şüur. B.Vahabzadənin bu misrası Heideggerin “Zaman və varlıq” anlayışına yaxın durur. Heidegger üçün insan

(“Dasein”) varlığı zaman içində deyil, **zamanı varlıqla birgə qurur**. Eyni məntiq Vahabzadədə də mövcuddur: **zaman mənim içimdə deyil, mənim işimdə, yaradıcılığımda, poetik obrazlarımdadır**. Yəni şair zamanın təsiri altında deyil, zaman onun yaradıcı fəaliyyəti nəticəsində mənalandırılır. Bu, həm də **postmodern poetikanın sinergetik konseptidir**: zaman və məna artıq sabit deyil, **yaradıcı aktın içində doğulur və dağılır**.

VI. Nəticə. “Zaman mənim içimdədir” misrası —

- **Semiotik baxımdan**: mənanın yaranma, dolaşma və yenidənqurma prosesidir;
- **Sinergetik baxımdan**: özünü təşkil edən poetik enerjinin modelidir;
- **Fəlsəfi baxımdan**: insanın zamana tabe deyil, onunla birgə “varlıq yara-

dan” subyekt olduğunu göstərir.

Beləcə, bu misra Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılıq fəlsəfəsini bir cümlədə ümumiləşdirir:

Şair zamanın içində yaşamır, zamanı öz poeziyası ilə yaradır.

“**Zaman mənim içimdədir**” misrası tamamilə fərqli **ontoloji, semiotik** və **sinergetik** məna qatları açır. Bu dəyişikliklə zaman artıq *fəaliyyət obyektini* deyil, *varlığın daxili halı* kimi təqdim olunur.

Bu bir misranın **semiotik-sinergetik modelinin** elmi təhlilini daha da genişlənməmiş şəkildə verək.

Bir misranın semiotik-sinergetik şərhini

I. Semiotik baxış: mənanın daxilə çevrilməsi aktıdır

İşarə və mənanın istiqaməti. “Zaman mənim içimdədir” cümləsində **mənanın istiqaməti** xaricdən daxilə çevrilir. “Yaratdıqlarımdadır” desəydi, zaman insanın fəaliyyətinin nəticəsi idi (mən zaman yaradıram), “içimdədir”də isə zaman **şüurun məkana çevrildiyi vəziyyət** kimi görünür (zaman mənim varlığımın içində axır).

Semiotik olaraq:

- **“Zaman”** – dəyişmə, çevrilmə, axıcılıq kodu;
- **“İç”** – varlığın mərkəzi, mənanın doğulduğu məkan;
- **“Mənim içimdədir”** – subyektin zamanla eyniləşməsi, yəni zaman artıq obyektiv ölçü deyil, **şəxsi mənalandırma sahəsi**.

Beləcə, bu misra **mənanın mərkəzləşməsi** prosesini göstərir — məna artıq “dünyada” deyil, “məndə” baş verir.

Bu prizmadan yanaşanda Lotman kontekstində “daxili semiosfer” necə görünür? Yuri Lotmana görə, hər mədəniyyətin semiosferi vardır — mənalara dövrən etdiyi məkan. “Zaman mənim içimdədir” ifadəsində B.Vahabzadə **şəxsi semiosfer** yaradır: zamanın mənası artıq ümumi mədəni sistemdən çıxıb, fərdi şüurun semiosferinə daxil olur. Burada “içim” mədəniyyətin mikro-modelidir — şairin daxili aləmi xalq yaddaşının kodlarını daşıyır. Deməli, **şairin içi** həm fərdi, həm kollektiv mədəni sistemdir.

II. Sinergetik baxış: daxiləki enerjinin özünü təşkil etməsi

Zaman – daxiləki enerjinin forması. Sinergetika nöqtəyi-nəzərindən “zaman” burada **sistem daxilindəki enerji axınıdır**. “İçimdədir” demək, zamanın **daxili özünü təşkil etmə mexanizminə** çevrilməsidir. Yəni:

- Zaman artıq obyektiv axın deyil,
- Subyektin daxilində **enerji dövrəni, mənəvi hərəkət** formasıdır.

Bu baxımdan Vahabzadənin misrası Prigojinin “daxili nizamlı xaos” ideyası ilə səsleşir: sistem (insan şüuru) öz daxilində xaos və nizamın qarşılıqlı hərəkətini daşıyır, zaman isə bu hərəkətin ritmidir.

Özünü təşkil edən varlıq modeli. “Zaman mənim içimdədir” – bu, sinergetik baxımdan **autopoetik sistemin** formulu kimi oxunur. Şairin “içi” — sistemin mərkəzi, yəni mənaların yaranma məkanıdır. Bu sistemdə:

- **Zaman** → dəyişmə enerjisi,
- **İç** → strukturun sabitləşdiyi mərkəz,
- **Mən** → enerjini mənaya çevirən operator.

Beləliklə, sistem “xarici təsir” olmadan özünü yeniləyir: **şairin içində zaman hər an doğulur və yenidən qurulur.**

III. Fəlsəfi və ekzistensial aspekt

Heidegger kontekstinə görə, zaman “insanın varlıqla münasibətinin təzahür formasıdır” – yəni insan zamandan kənar da deyil, o, zamandır. “Zaman mənim içimdədir” misrası da eyni ontoloji məna daşıyır: insan zamana tabe olan varlıq deyil, zaman insan varlığının ifadə formasıdır. Bu, **sufi təfəkkürün “daxili kainat” konsepsiyası** ilə də səsleşir: aləm insanın içindədir, zaman da onun ruhunun tənəffüsüdür.

Mifopoetik qat. Mifoloji təfəkkürdə “zaman” çox vaxt **dairəvi** təsəvvür olunur – başlanğıc və son eyni nöqtədə birləşir. “İçimdədir” deyən şair bu dövrəni öz varlığının içinə daşıyır. Deməli, B.Vahabzadənin poeziyasında insan **kosmik zamanın miniatür modelinə** çevrilir:

MAKROKOSMOS – KAINAT, MİKROKOSMOS – İNSAN İÇİ.

Bu da Azərbaycan folklorundakı “insan aləmin özü qədər böyükdür” konsepsiyasının modern elmi izahıdır.

IV. Semiotik–sinergetik sintez

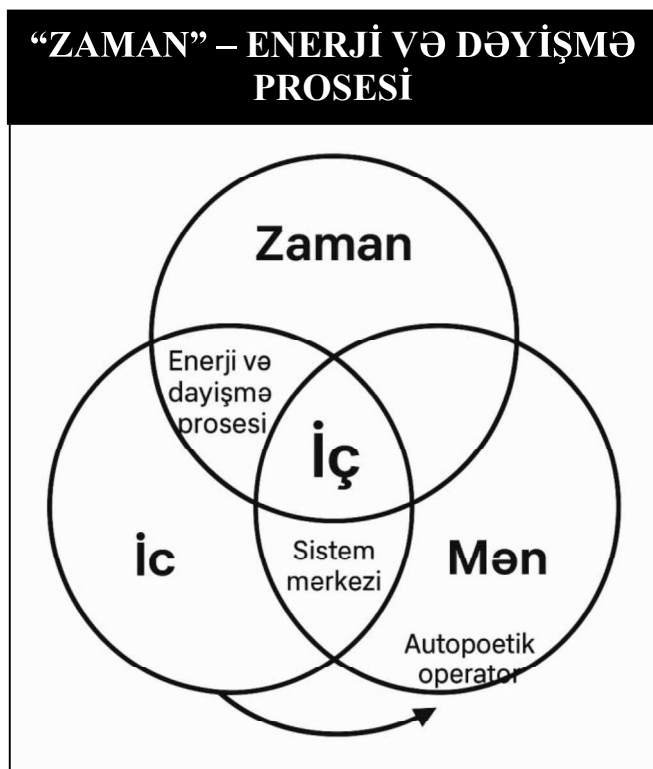
KOMPONENT	SEMİOTİK FUNKSİYA	SİNERGETİK FUNKSİYA
Zaman	Mənanın axını, simvolik göstərici	Enerji və dəyişmə prosesi
İç	Mənaların doğulduğu məkan	Sistem mərkəzi, özünü təşkil edən nüvə
Mən	Subyektiv şüur, məna istehsalçısı	Autopoetik operator (nizam yaradan)

Bu üçlük bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Sistem belə işləyir: **Zaman** → daxilə hərəkət yaradır → “**iç**” onu strukturlaşdırır → “**mən**” mənalandırır → nəticədə zaman “mən”in varlığına çevrilir.

Yekun nəticə: “Zaman mənim içimdədir” misrası Vahabzadənin poeziyasında **ontoloji və semiotik çevrilişin** göstəricisidir:

- Zaman obyektiv ölçüdən subyektiv mənalandırmaya keçir;
- Fəaliyyət (iş) mərkəzi yox, **şüur mərkəzi** ön plana çıxır;
- Zaman şairin daxilində **özünü təşkil edən mənəvi sistemə** çevrilir.

Beləliklə, bu misra insanın **daxili kainatında zamanın enerjiyə çevrildiyi** ideyanı ifadə edir. Yəni: **Zaman məni idarə etmir, mənim varlığında zaman doğulur.**

Sxemə əsasən “Zaman mənim içimdədir” misrasının **semiotik-sinergetik modelinin** – elmi şərhini addım-addım izah edək. Bu diaqramda üç əsas konsept (“Zaman”, “İç”, “Mən”) **dairəvi və qarşılıqlı əlaqəli strukturlar** kimi göstərilib; onların kəsişmə nöqtəsində isə **mənanın yaranma mərkəzi – sistemin özünü təşkil edən nüvəsi** yerləşir.

1. “Zaman” – enerji və dəyişmə prosesi. “Zaman” dairəsi **hərəkətin və enerjinin semantik simvoludur**. O, sistemə dinamika gətirir, mənalara daimi dəyişməni təmin edir. Sinergetik baxımdan bu, **xaotik enerjinin mənbə nöqtəsidir** — hər bir sistemin (o cümlədən insan şüurunun) yenilənməsi zamanının axını ilə baş verir. Burada “zaman” – **mənanın hərəkətverici qüvvəsi**, yəni enerjidir.

Semiotik baxımdan isə “zaman” mətnin mənalandırma ritmini, yəni **semiosferin dövrünü** göstərir. Zaman dayanmaz; o, məna dövrünü təkrarlayır, hər dəfə yeni forma yaradır.

2. “Mən” – autopoetik operator

“Mən” dairəsi **şüurun, subyektiv təcrübənin** simvoludur. Bu komponent sistemdə **yaradıcı operator** rolunu oynayır – yəni mənalara, simvolları, təcrübələri emal edir və onları “daxili kainatın” qanunlarına uyğunlaşdırır.

Sinergetik sistemdə “mən” **özünü təşkil edən mexanizmdir**: o, enerjini (zamanından gələn dəyişmə impulslarını) alır, onu mənaya çevirir, nizam yaradır. Yəni, **mən yaradır, zaman isə mənim içimdə bu yaradıcılığı təmin edən enerjidir.**

3. “İç” – sistem mərkəzi. “İç” (daxil) dairəsi – həm semiotik, həm sinergetik baxımdan sistemin **mərkəzi semantik nüvəsidir**. Bu mərkəzdə zaman və mən birləşir, nəticədə **mənanın doğulduğu məkan** formalaşır. Burada “iç” həm **ontoloji məkan** (insanın varlıq mərkəzi), həm də **semiotik məkandır** (mənanın doğulduğu kontekst). Bu nöqtədə **enerji (zaman) və şüur (mən)** bir-birinə toxunur, nəticədə **yaradıcı mənəvi struktur** yaranır. Bu, sinergetikanın “nizam xaosun içindən doğulur” prinsipinin poetik təzahürüdür.

4. Dairəvi oxlar – özünü təşkil etmə dövrünü. Diaqramdakı ox – **daxili dövrünün**, yəni **autopoetik sistemin** fəaliyyət mexanizmini göstərir.

- Zaman → enerji verir →
- Mən → bu enerjini daxildə mənalandırır →
- İç → nizam və harmoniya yaradır → və proses sonsuz dövrü şəkildə təkrarlanır. Beləliklə, “Zaman mənim içimdədir” ifadəsi bu qrafikdə **enerji – şüur – harmoniya** triadası kimi təsvir olunur.

5. Elmi nəticə. Bu model göstərir ki:

1. **Zaman** – xarici ölçü deyil, daxili enerjidir;

2. **İç** – varlığın özünü təşkil edən mərkəzidir;

3. **Mən** – bu enerjini mənaya çevirən operator rolunu oynayır.

Beləcə, Bəxtiyar Vahabzadənin misrası həm **semiotik (mənanın yaranması)**, həm də **sinergetik (nizamın formalaşması)** baxımından insanın daxili kainatında **zamanın ruh halına çevrilməsi** ideyasını ifadə edir:

Zaman məni yaşatmır — mənim içimdə zaman yaşayır.

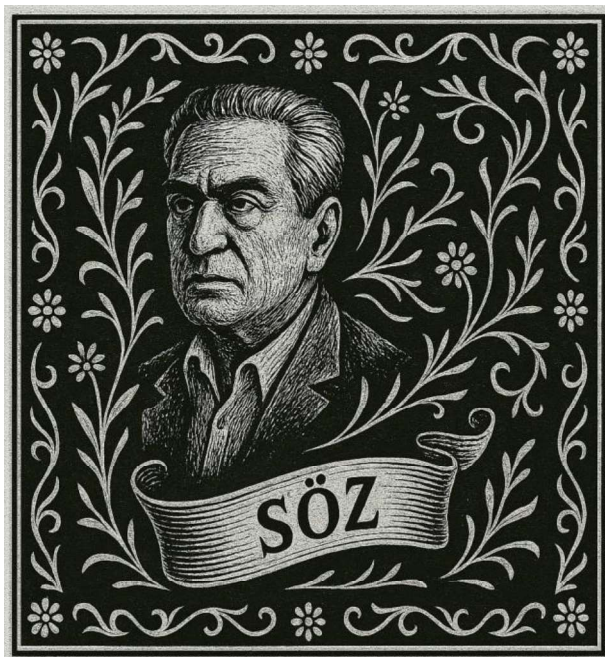
Nəhayət, sözün arxetipinin

Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında “Folklorizm və postmodern təbəqələşmə” ifadəsində bir neçə dərin, çoxqatlı mənə və konseptual qatı gətirir. Bunu **semiotik, mifoloji və fəlsəfi baxış bucaqlarında** təhlil edək:

“Sözün arxetipi” – ilkin mənə və yaradıcı başlanğıc deməkdir. Çünki arxetip – kollektiv şüurun dərin qatlarında yaşayan ilkin obraz, simvol və modeldir. “Sözün arxetipi” ifadəsində “söz” sadəcə dil vahidi deyil, yaradılışın başlanğıcı, mədəni varlığın bünövrəsi kimi təqdim olunur.

Bəxtiyar Vahabzadə üçün “söz”: **mədəniyyətin sakral enerjisi, folklor yaddaşının daşıyıcısı, şəxsiyyət və millət kimliyinin kodudur.** Beləcə, “sözün arxetipi” – həm *sözün mənşəyi*, həm də *mənanın varlıqla əlaqəsi* deməkdir. Bu baxımdan Vahabzadə poeziyası **sözün metafizikasını** yaradır: “söz” burada həm poetik material, həm də **mifik gücdür.**

“Folklorizm” – milli yaddaşın poetik strukturu kimi. Folklorizm – xalq yaradıcılığı elementlərinin müasir bədii mətnlərdə yenidən canlandırılmasıdır. Bu mənada B.Vahabzadə poeziyasında folklorizm: “Dədə Qorqud”, “Koroğlu”, “Bayatı”, “Atalar sözü”, “Nağıl” kimi **kollektiv yaddaş kodlarının** yenidən poetik formaya çevrilməsi; xalq hikmətinin, ritminin, metaforikasının **müasir təfəkkürdə transformasiyasıdır.** Yəni folklor burada keçmişin təkrarını deyil, **yaddaşın yeni şərhini** yaradır.

“Postmodern təbəqələşmə” – çoxsəslilik və mətndaxili oyundurmu?

Postmodernizm ədəbiyyatda *təkrarı, çoxqatlılığı, mətndaxili dialoqu* əsas prinsipə çevirir. B.Vahabzadə poeziyasında bu təbəqələşmə aşağıdakı şəkildə təzahür edir:

- Folklor motivləri yeni fəlsəfi kontekstdə **intertekstual oyun** kimi işlənir;
- Qəhrəmanlıq, məhəbbət, müdriklik arxetipləri **müasir mənəvi mübarizə** formalarına çevrilir;

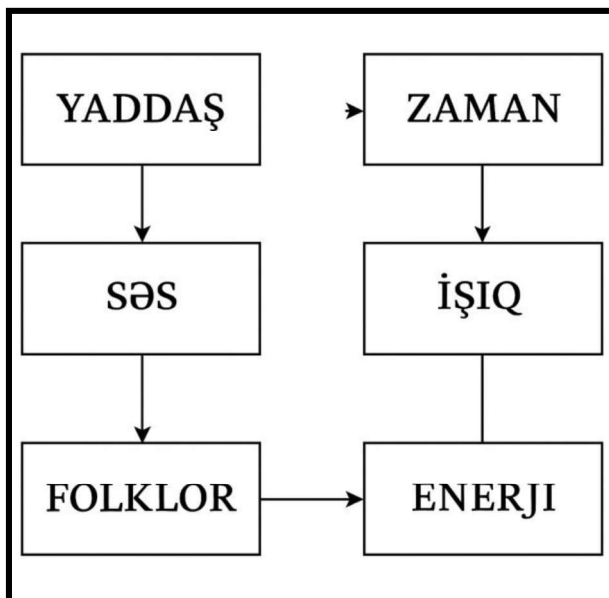
- Mif – poetik məkanda **yenidən oxunur, dekonstruksiya olunur** və yeni mənaya qovuşur. Bu, “sözün arxetipi”nin **postmodern çoxsəslı sistemdə yenidən doğulmasıdır**.

Ümumi fəlsəfi nəticə. “Bəxtiyar Vahabzadə poeziyası folklorun ilkin arxetiplərini postmodern şüurun çoxqatlı sistemində yenidən mənalandırır. Yəni folklor burada keçmiş deyil, **mədəni enerjinin yenidən təşkil olunan formasıdır**. “Söz” – mədəniyyətin varlıq enerjisi; “Arxetip” – bu enerjinin kökü; “Postmodern təbəqələşmə” – həmin enerjinin çağdaş şüurda çoxqatlı təcəssümüdür.

Qısa şəkildə desək, “Sözün arxetipi” – ilkin mənənin metafizik mənbəyidir; “Folklorizm” – milli yaddaşın poetik kodudur; “Postmodern təbəqələşmə” – bu kodların yenidən doğulması və çoxqatlı mənalarla zənginləşməsidir.

Beləcə, “sözün arxetipi” **Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında “söz”ün mifik gücünün, folklorun arxetipik yaddaşının və müasir şüurun dialoqunu** ifadə edir.

“Bəs yaddaşın səsi, zamanın işığı Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında folklorun poetik enerjisindən faydalanaraq hansı formada təzahür edir? Bu, əslində, folklorun ontoloji (varlıq), semiotik (mənalandırıcı) və sinergetik (enerji və harmoniya yaradan) funksiyalarını poetik formulda birləşdirir. Bu deyim **gizli mənəvi, fəlsəfi və mədəni qatlarını** mərhələlərlə izah etməyə çalışacağam. Belə ki, **“yaddaşın səsi” – kollektiv ruhun çağırışıdır**. Bu ifadədə **“yaddaş”** folklorun əsas substansiyasıdır. Yaddaş burada fərdi deyil,

kollektiv şüurun tarixi və mədəni qatlarıdır. “Səs” – yaddaşın daxili enerjisi, özünü ifadə formasıdır. “Yaddaşın səsi” demək – **xalqın ruhunun danışması**, milli təcürübənin poetik şəkildə dirilməsi deməkdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında bu səs: bayatların **lakonik** fəlsəfəsində, “Dədə Qorqud”un **müdrək sözündə**, “Koroğlu”nun **mübarizə çağırışında**, xalqın **əzab və ümid tonlarında** yaşayır. Bu “səs” B.Vahabzadənin şeirlərində təkə keçmişdən gəlmiş, **şairin öz ruhunda yenidən səslənir**. Yəni “yaddaşın səsi” – xalq ruhunun poetik rezonansıdır.

“Zamanın işığı” – keçmişin bu günə çevrilən enerjisidir. Zaman burada xronoloji axar deyil, **varlığın mənəvi dinamikasıdır**. “İşıq” əslində mənəvi, aydınlanmanı, idrakı simvolizə edir. Beləcə, “zamanın işığı” ifadəsi – **keçmişin mənəsinin indi və burada işıq saçmasıdır**.

Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında zaman **tarix və mənəviyyatın dialoqudur**: “Gülüstan”, “Ana dili”, “Dar ağacı”, “İki qorxu”, “Şəhidlər” kimi əsərlərdə o, zamanı **mənəvi mübarizənin ölçüsü** kimi göstərir; keçmiş yalnız xatirə deyil, **bugünün mənəvi enerjisi** olur; “ışığı” həm **maarif**, həm **mənəvi oyanış**, həm də **poetik dərk** simvoludur. Beləcə, “zamanın işığı” – **folklorun müasir şüuru işıqlandıran funksiyasıdır**.

III. “Folklorun poetik enerjisi” – yaradıcılığın mədəni mexanizmidir. Bu ifadə bütöv yaradıcılıq prosesinin mərkəzi metaforasıdır. “Poetik enerji” folklorun şairin ruhunda yenidən doğulan **yaradıcılıq impulsudur**. Yəni folklor Vahabzadə üçün keçmişin qalıqları deyil, **yaradıcılığın hərəkətverici qüvvəsidir**. Hər bir folklor motivi (bayatı, epos, atalar sözü) şairdə yeni semantik partlayış yaradır — **mənalər sinergetik şəkildə çoxalır**.

Sinergetik baxımdan bu enerji **xaosdan harmoniya yaradan** mədəni qüvvədir: xalq yaddaşı şairin fərdi şüurunda nizamlanır, ritm və söz forması alır. Beləliklə, “folklorun poetik enerjisi” — milli mədəniyyətin **özünü təşkil edən** bədii enerjisidir.

IV. Ümumi fəlsəfi mənə. Poeziya – folklor qarşılıqlı bağlılığı bütövlükdə belə bir ideya daşıyır: **Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında folklor yaddaşın səsi ilə zamanın işığını birləşdirir — keçmişin ruhu müasir düşüncənin işığında yenidən poetik enerji qazanır**.

Başqa sözlə: “Yaddaşın səsi” → folklorun kökü, mədəni rezonans, milli ruhun səsidir; “Zamanın işığı” → həmin ruhun çağdaş şüurda yenidən işıqlanması, mənəvilənməsidir; “Poetik enerji” → bu iki qüvvənin (yaddaş və zaman) sinergetik birliyindən doğan yaradıcı gücüdür.

V. Simvolik və arxetipik qatlar:

SİMVOL	ARXETİPIK MƏNASI	VAHABZADƏ POETİKASINDA FUNKSİYASI
Səs	Ruhun diriliyi, yaddaşın nəfəsi	Xalqın söz yaddaşını canlandırır
İşıq	İdrak, aydınlanma, həqiqət	Zamanı poetik idraka çevirir
Enerji	Hərəkət, yaradıcılıq, harmoniya	Folklor motivlərini dinamik mənə sistemə çevirir

Bu struktur göstərir ki, şair üçün folklor **passiv miras deyil, yaşayan varlıqdır**.

Beləliklə, “yaddaşın səsi, zamanın işığı: Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında folklorun poetik enerjisi mahiyyətcə, folklorun zamanla dialoqa girən canlı struktur olduğunu, Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında **keçmişlə indinin enerji sintezini** və **sözün mənəvi işıq rolunu** göstərir. Beləliklə, bu deyim poetik şəkildə bildirir

ki: **Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında xalq yaddaşı səsə, zaman isə işığa çevrilir — və onların birləşməsindən milli poeziyanın enerjisi doğur.**

“Yaddaş → Səs, Zaman → İşıq, Folklor → Enerji” diaqramı əsasında — **Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında folklorun poetik mexanizmini elmi və fəlsəfi baxımdan şərh edək.**

Ümumi struktur – Mədəni enerjinin üçsahəli modeli. Diaqram üç mərkəzi əlaqə oxunu göstərir:

1. **Yaddaş → Səs** – folklorun yaranma və ötürülmə mərhələsi (semiotik başlanğıc).

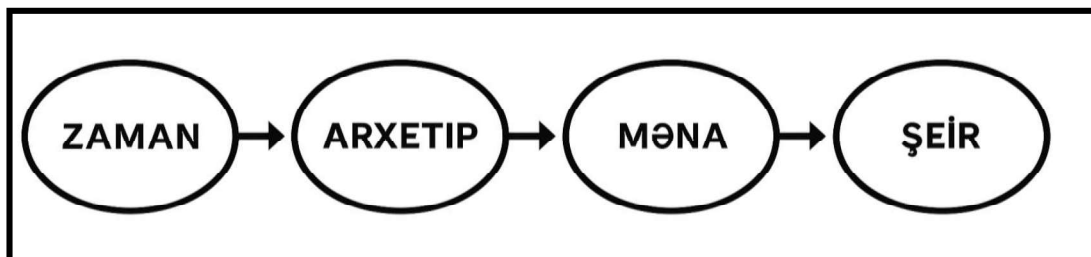
2. **Zaman → İşıq** – mənanın idrak və aydınlanma mərhələsi (fəlsəfi mərhələ).

3. **Folklor → Enerji** – poetik və estetik transformasiya mərhələsi (sinergetik mərhələ).

Bu sistemdə **folklor** həm yaddaşın məhsulu, həm də zamanın enerjisini daşıyan **mədəni canlı orqanizm** kimi çıxış edir.

“Yaddaş → Səs” — **mənanın semantik doğuluşudur.** Bu əlaqə **kollektiv yaddaşın poetik səsə çevrilməsi** prosesini ifadə edir. “Yaddaş” — xalqın mənəvi, tarixi və mifik təcrübəsinin arxetipik məkanıdır. “Səs” — bu yaddaşın ifadə formasına çevrildiyi mərhələdir; səs həm **bayatının ahəngi**, həm **eposun qopuzu**, həm də **şairin dilidir.**

Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında folklor səsi, keçmişin sözünü bu günün duyğusuna çevirir. Beləliklə, “Yaddaş → Səs” oxu **folklorun semioz** (mənanın yaranma) prosesinin başlanğıc nöqtəsidir.

“Zaman → İşıq” — **mənanın idrak səviyyəsidir.** Bu mərhələ **folklorun fəlsəfi işıqlanması** kimi oxunur. “Zaman” burada sadəcə tarixi ardıcılıq deyil, **şüurun dərinlik axarıdır.** “İşıq” isə bu axarda yaranan idrak, oyanış və poetik aydınlanmadır. Bəxtiyar Vahabzadə üçün zaman **ideoloji və mənəvi təcrübədir**, yəni hadisələrin deyil, **mənalarm axarıdır.** “Zaman → İşıq” oxu göstərir ki, **folklorun tarixi funksiyası poetik işığa, yəni estetik dərkə çevrilir.** Bu, həm də **Eliadenin “mifik zamanın sakrallığı”** və **Heideggerin “zamanın varlıq forması”** ideyaları ilə səsleşir.

“Folklor → Enerji” — **mədəni sistemin sinergetik mərhələsi sayılır.** Burada “folklor” artıq sabit məna deyil, **dinamik enerji sistemidir.** “Enerji” – mədəni sistemin özünü yeniləməsi, öz-özünü təşkil etməsi (autopoiesis) prosesidir. Folklorun enerjisi həm **estetik güc**, həm **mənəvi rezonans**, həm də **yaratıcılıq impulsudur.** Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında folklor **sabit mətn** kimi deyil, **mənalarm daim hərəkətdə olduğu sahə** kimi işləyir. Bu enerji mədəni yaddaşla müasir poetik düşüncənin sintezindən doğur.

Modelin daxili dövrəni. Diaqramda bu əlaqələr bir-birini tamamlayan **dairəvi sistem** yaradır:

**YADDAŞ → SƏS → FOLKLOR → ENERJİ → ZAMAN → İŞIQ →
(YENİDƏN YADDAŞ).**

Bu dövrə B.Vahabzadə poeziyasında **folklorun ölməzlik mexanizmini** izah edir. Yəni folklor hər dövrdə yenidən doğulur, çünki: yaddaşın səsi yenidən eşidilir, zamanın işığı yeni mənalar doğurur, bu mənalar yenə folklorun enerjisinə çevrilir.

Bu proses sinergetikanın əsas prinsipi olan **“xaosdan nizam doğur”** ideyasını təcəssüm etdirir.

Fəlsəfi nəticə. “Yaddaşın Səsi” — kollektiv ruhun şeirə çevrilən tarixi; “Zamanın işığı” — keçmişin mənəvi aydınlığı; “Folklorun Enerjisi” — milli varlığın yarıradıcı nəbzidir. Bu model göstərir ki, Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında folklor **passiv miras deyil, özünü təşkil edən mədəni enerji sistemidir.**

Beləliklə, “Yaddaş → Səs”, “Zaman → İşıq”, “Folklor → Enerji” modeli həm **semiotik**, həm **sinergetik**, həm də **ontoloji** səviyyədə şairin poeziyasında milli varlığın yenidən qurulma mexanizmini açır.

Folklorun daxili zamanında Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasının arxetipik və semiotik sisteminin hansı mənaları gizləniş? Bu sistemdə həm **folklorun varlıq fəlsəfəsi**, həm də **müasir şüurda onun mənalandırıcı (semiotik) mexanizmi** yerləşir. Gəlin bu ifadəni mərhələli şəkildə – fəlsəfi, mifopoetik və semiotik yönəldən açaq.

“Folklorun daxili zamanı” – mifik dövrənin poetik davamı deməkdir. Zamanın iki təbiəti var: tarixi və mifik. “Daxili zaman” ifadəsi burada **mifoloji və poetik zaman konsepsiyasını** bildirir. **Xarici zaman** – hadisələrin ardıcılığı, xronologiya, tarixdir. **Daxili zaman** isə — **mənanın, ruhun və arxetiplərin zamanıdır**; o, nə keçmişdir, nə də gələcək — **mədəni yaddaşın “indi”sidir.**

Folklorun daxili zamanı, Mircea Eliade'nin terminləri ilə desək, **“illud tempus” – yəni başlanğıc zamanıdır**: hər dəfə nağıl, bayatı, dastan və ya mif danışıldıqda, **zaman yenidən yaranır**, başlanğıc təkrarlanır.

Bəs Vahabzadədə bu necə təzahür edir? Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında folklorun daxili zamanı — **keçmişin bu günə sirayət etdiyi poetik ritmdir.** Məsələn: “Dədə Qorqud”un müdrik səsi onun şeirlərində **müasir insanın vicdan səsinə** çevrilir; “Koroğlu”nun mübarizəsi — **ədalət və azadlıq arxetipinin** bugünkü formasıdır; Bayatılar və atalar sözləri isə **milli şüurun ritmik nəfəsidir.** Deməli, **folklorun daxili zamanı – keçmişin mətnlə yenidən yaşadığı enerji sahəsidir.**

“Arxetipik sistemlər” – mənaların kollektiv genetikasıdır. Ümumiyyətlə, arxetip nədir? K.Q.Yunqun nəzəriyyəsinə görə, arxetiplər kollektiv şüuraltının ilkin simvollarıdır: “Ana”, “Qəhrəman”, “Od”, “Su”, “Yol”, “Torpaq” kimi. Bu simvollar fərdlərin deyil, **bütöv bir xalqın ruhunun genetik kodlarıdır.**

Bəs Bəxtiyar Vahabzadədə arxetiplər necə işləyir? Onun poeziyasında arxetiplər həm folklorun, həm də müasir insanın varlıq mexanizmini müəyyənləşdirir:

- **Ana** – vətənin, dilin, məhəbbətin başlanğıcı;
- **Torpaq** – kimlik və mənəvi kök;
- **Ocaq** – mədəni davamlılıq;
- **Od və su** – həm təbiətin, həm ruhun təmizləyici enerjisi;
- **Qorqud və Koroğlu** – xalq şüurunda əbədi qəhrəmanlıq modeli.

Beləliklə, arxetiplər Bəxtiyar Vahabzadənin şeirlərində **folklorun daxili zamanında yaşayan mənəvi sabitlərdir.**

“Semioloji sistemlər” – mənanın yaranma mexanizmidir.

1. Semiologiya və folklor. Semiologiya (və ya semiotika) – işarələrin, simvolların və məna sistemlərinin elmidir. Folklor özü bir **semiotik məkan**dır: hər bir motiv, nağıl, atalar sözü, bayatı **bir işarə**, yəni **bir kod** daşıyır.

Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında bu kodlar **yenidən oxunur, poetik mənaya çevrilir.**

B.Vahabzadənin semiotik funksiyası: O, “söz”ü **işarədən mənaya**, “folkloru” **mənbədən sistemə**, “zamanı” isə **prosesdən enerji axınına** çevirir. Yəni şairin dili həm folklorun mətnini, həm də mədəniyyətin semiosferini yenidən yaradır. Bəxtiyar Vahabzadə “folklorun daxili zamanını” semiotik proses kimi təqdim edir — hər dəfə şeir yazanda **mifin kodları yenidən mənalanır.**

Nəhayət, **“folklorun daxili zamanı”nın fəlsəfi mənasını üzə çıxardaq.** Bu ifadə dərin bir ideya daşıyır: **Folklorun daxili zamanı – keçmişlə gələcək arasında daim “indi”də yaşayan mənadır.** Yəni folklor, əslində, zamanın içində donub qalmayıb — o, **daim özünü yeniləyən enerjidir.** Vahabzadə poeziyasında folklor: nə müzey materialıdır, nə də sadəcə keçmişin yaddaşı; o, **varlığın ritmik nəfəsidir.**

Bu baxımdan şair folkloru **sabit mətndən çevik sistemə, keçmişdən yaşanılan “daxili zamana”** çevirir.

Ümumi nəticəyə görə, “Folklorun daxili zamanı: Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında arxetipik və semioloji sistemlər” ifadəsi üç əsas mənayı daşıyır:

SƏVİYYƏ	MƏZMUN	FƏLSƏFİ FUNKSIYA
Ontoloji	Folklorun varlıq kimi daim yaşayan struktur olması	Keçmişi “indi”də yenidən doğurur
Arxetipik	Kollektiv yaddaşın sabit obrazlarının poetik təzahürü	Mədəni genetik kodları aktiv saxlayır
Semiotik	Mənaların yenidən oxunması və çoxqatlı sistemi	Folklorun poetik enerjisini yaradır

Qısa şəkildə desək, “Folklorun daxili zamanı” — mədəni yaddaşın yaşadığı **ritmik mənəvi dövrən**, “Arxetipik strukturlar” — xalq ruhunun **genetik kodları**, “Semioloji sistemlər” — bu kodların **poetik mənaya çevrilmə prosesidir.**

Beləliklə, mifologiyə və folklor ünsürləri **Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında zamanla dialoqa girir, arxetiplərlə nəfəs alır və işarələrlə danışib canlı sistemə çevrilir.**

ZAMAN → ARXETİP → MƏNA → ŞEİR diaqramı Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında **folklorun zamanla, arxetiplə və poetik mənaya ilə əlaqəsini** sistemli şəkildə göstərir. Bu modeli elmi-fəlsəfi baxımdan addım-addım açaq.

Birinci, **ZAMAN → ARXETİP.** **Zaman** burada xronoloji ölçü deyil, **mədəni enerji və təcrübə axınıdır.** O, hadisələri deyil, **mənəvi dəyərlərin hərəkətini** ifadə edir. Bu axarda folklor öz köklərinə qayıdır və **arxetipləri** — yəni kollektiv yaddaşın simvollarını — yenidən oyadır. Bu keçid o deməkdir ki: “Zaman keçmir — o, arxetipdə təzələnir.” Yəni xalqın ruhu (“Qorqud”, “Ana”, “Ocaq”, “Torpaq”) zaman vasitəsilə hər dövrdə yeni poetik forma alır.

İkinci, **ARXETİP → MƏNA.** Arxetiplər — “Dədə Qorqud”, “Koroğlu”, “Ana”, “Od”, “Su” kimi **mifoloji sabitlər** — Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında **mənanın generatoruna** çevrilir. Onlar yalnız obraz deyil, həm də **ideya strukturlarıdır.**

Arxetipin mənaya çevrilməsi semiotik baxımdan belə baş verir:

- Arxetip (mifik model) → işarə, simvol;
- Şairin şüurunda → interpretasiya;

- Oxucu şüurunda → yeni mənalar.

Bu mərhələdə **folklorun kodları** poeziyada **ideoloji və fəlsəfi mənə sisteminə** transformasiya olunur.

Üçüncü, **MƏNA** → **ŞEİR**. Bu keçid **mənanın poetik forma alması** mərhələsidir. B.Vahabzadə üçün şeir sadəcə bədii dil deyil — **mənanın yaşayış formasıdır**. Mənalar ritm, səs, metafora, alluziya və folklor elementləri vasitəsilə **bədii enerjiyə** çevrilir.

Beləliklə: “Mif mənaya, mənə poeziyaya, poeziya isə ruhun zamanına çevrilir.” Şeir burada həm **folklorun təzələnməsi**, həm də **zamanın estetik təcəssümü** olur.

Modelin daxili məntiqi: Bu dörd mərhələli zəncir **mədəni semioz** (mənalara yaranma prosesi) və **sinergetik dövrən** yaradır:

MƏRHƏLƏ	FUNKSIYA	ENERJİ TIPI
Zaman	Təcrübəni daşıyır	Dinamik enerji
Arxetip	Mədəni kodları sabit saxlayır	Struktural enerji
Məna	Dəyərləri ifadə edir	Semantik enerji
Şeir	Hər şeyi poetik formaya çevirir	Estetik enerji

Bu sistemdə enerji bir mərhələdən digərinə keçir və **folklorun daxili zamanı** – yeni **mədəni yaddaşın canlı dövrən** formalaşır.

Fəlsəfi nəticə. Diaqramın mesajı budur: **Folklorun daxili zamanı arxetiplərin mənaya, mənaların isə poeziyaya çevrildiyi yaradıcı çevrədir**.

Bu çevrədə:

- Zaman **mədəni axın**,
- Arxetip **genetik yaddaş**,
- Məna **idrak**,
- Şeir isə **varlığın bədii ifadəsidir**.

Beləliklə, Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında folklor nə keçmişdir, nə də təsadüfi motiv – o, **yaradıcı zamanın özü, sözün enerji sistemidir**.

ƏDƏBİYYAT

1. Бахтин, М.М. (1986). Эстетика словесного творчества. Москва: Искусство.
2. Lotman, Y.M. (1992). *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*. London: I.B. Tauris.
3. Derrida, J. (1976). *Of Grammatology*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
4. Jung, C.G. (1968). *Archetypes and the Collective Unconscious*. Princeton: Princeton University Press.
5. Eliade, M. (1957). *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. New York: Harcourt.
6. Haken, H. (1983). *Synergetics: An Introduction*. Berlin: Springer-Verlag.
7. Prigogine, I. (1980). *From Being to BEcoming: Time and Complexity in the Physical Sciences*. San Francisco: Freeman.
8. Vahabzadə, B. (1984). *Şeirlər və poemalar*. Bakı: Yazıçı.

